

Smärre meddelanden.

Om dö'kota.

Mycket som nu utan betänkande kallas öfvertro eller vidskepelse, har sitt ursprung i det, som en gång varit i full öfverensstämmelse med gängse föreställningar eller »vetenskapliga» åsikter. Detta gäller särskildt om allmogens begrepp om sjukdomar och kroppens funktioner i såväl det friska som sjuka tillståndet. Folkmedicinen kan till allra största delen härledas från »yrkesmedicinen», om den också i många afseenden blifvit förvanskad nästan till oigenkänlighet. Att följa en sådan öfvertros alla vandringar och förändringar är oftast omöjligt. Man får nöja sig med att fastställa sambandet, äfven om man måste förvåna sig öfver det och ej kan förklara, hur och när en föreställning kommit från »de lärda» till folket. Ett sådant fall vill jag här i korthet söka framlägga.

Som pojke hörde jag vid flera tillfällen i min födelsebygd, Bråbo härad i Östergötland, talas om dö'kota eller bölkota. Den var ett ben (kota) i halsen, som gick igen eller spökade, och detta kunde inträffa såväl med människor som djur.

Ett särskildt tillfälle står ännu lifligt för mitt minne, då denna dö'kota med allvar och vördnad för att ej säga med half rädsla diskuterades. Det var en ruskig höstafton i snickarstugan, som skrält upplystes dels af eldskenet från den öppna spiseln, dels af ljuset från en liten fotogenlampa, s. k. glänta. En af gårdens folk hade dött, och gårdssnickare Per Johan Bredström (f. 1820) var sysselsatt med att tillverka likkistan. Fyrafvén hade redan ringt, klockan var således öfver 6 på kvällen. Jag hade, som ju pojkar pläga,

gärna mitt tillhåll i snickarestugan och var där äfven nu, då gårds-smeden, som slutat sitt arbete, kom till. De båda gubbarna började då ett samtal om den aflidne och hans förhållanden, men så kom talet in på frågan, om den döde möjligen skulle gå igen. Smeden var litet »klok» och hade sina misstankar, om att den döde ej skulle hålla sig lugn. Han varnade snickaren för att hålla på för sent med arbetet på likkistan, enär denna skulle utöfva något slags dragning på spöket, och detta skulle ha benägenhet att söka sig dit. Så kom historien, att vid ett liknande tillfälle hade en namngifven person långt in på natten hållit på med att snickra en likkista, då han emellertid vid ett tillfälle såg upp, fann han en hvit skepnad sitta tätt bredvid sig på huggkubben. Han igenkände då, att det var den person, som skulle begravas i likkistan, som nu gick igen och öfvervakade hans arbete. Ytterligt förskrämd fick han fatt i en yxa, stål hjälper ju mot gastar och spöken, och kastade denna mot spöket. Han förnam ett rysligt hvin, lyset slocknade, och mannen störtade ut och hem till sin bostad, där han gick till sängs utan att säga ett ord. Följande dag gick han åtföljd af ett par andra personer, sedan det blifvit full dager, till sin verkstad, och där funno de yxan fastsittande i huggkubben med dö'kota klufven bredvid. Då sedermera den aflidne skulle läggas i kistan, kunde man tydligt märka, att halsen var märkvärdigt mjuk, så att hufvudet slängde hit och dit.

Äfven en annan berättelse drogs fram vid samma tillfälle. I en bod brukade en »myling»¹ spöka och ställa till mycket bråk. En dräng, som »hvarken var rädder för gud eller faen», tog en gång, då mylingen visade sig, en yxa, och med denna högg han till midt i mylingen, som satt på tröskeln till boden, så att yxan fastnade i tröskeln. Dagen därpå låg den klufna dö'kota på tröskeln. Mylingen var borta för alltid, men drängen blef efter den betan »konstig» och folkskygg. Snickaren i den förra berättelsen hade däremot ej något obehag af sin bragd.

Dessa båda sägner omtalades af gubben Bredström med angifvande af namn på gårdarna, där händelserna timat, och namnen på de

¹ Myling är spöket af ett odöpt, oftast mördadt eller å lön lagdt barn.

uppträdande i den förra berättelsen. Hvar det var, har jag nu glömt, men säkert var det i samma trakt af norra Östergötland.

Både Bredström och smeden trodde fullt och fast på denna dö'kota eller bölkota, och det enda, som säkert skyddade, var, som mot andra gastar, spöken och skrymt, stål.

Jag kan ej påminna mig, om det nu omtalade tillfället var första gången jag hörde dö'kota omtalas, men genom de säregna förhållanden, då dessa sägner förtaldes, brände sig händelsen fast i minnet. Egendomligt var äfven den öppenhet, hvarmed dessa historier föredrogos, då annars berättelser om spöken och annan öfvertro skyggt gömmas, och oftast blott antydast; men det var troligen den mystiska stämningen i den skumma snickarestugan och den aflidne arbetskamratens likkista, som gjorde gubbarna beklämda och benägna att lätta sina hjärtan.

Sedan hörde jag flera gånger talas om dö'kota eller bölkota. Äfven på djur fanns den till och kunde ha samma betydelse. Därför skulle vid slakt dö'kota klyfvas. Det såg jag många gånger, huru slaktaren Anders i Mota högg itu halskotorna lika säkert som han skar kors i lefvern på det slaktade djuret.

Bland min fars, fil. doktor C. J. L. Lönnbergs efterlämnade anteckningar om östgöta folkmål har jag funnit följande anteckning: »Dö'kota s. f. Sista halskotan. syn. Bödelkota.¹ Det händer, att denna kota spökar, då skall man kasta stål på.»

Huru pass utbredd denna sägen om dö'kota är, har jag ej reda på. Mina sagesmän voro från norra Östergötland. Från södra Östergötland finnes den ej omtalad af *Räuf* i hans beskrifning af Ydre härad, och i Linköpingstrakten har jag sökt få något spår af den, men ej lyckats. Ej håller tyckes denna tro finnas i Blekinge, där jag nu har min verksamhet. I *Rietz'* dialektlexikon finnes hvarken dö'kota eller bölkota, och i andra böcker om folksägner och öfvertro från olika delar af vårt land, hvilka jag varit i tillfälle att genomse, har jag ej funnit någon antydning däråt. Sägner tyckes sålunda i vårt land vara tämligen litet spridd, om också min bekantskap med

¹ Bödelkota är nog en »tolkning» af ordet; jag har aldrig hört annat än bölkota.

litteraturen på detta område är så inskränkt, att det mycket väl kan hända, att dö'kota finnes omtalad från andra orter.

Kärnan af denna sägen kan väl anses vara den, att ett ben, eller kota — i östgötadialekt är nästan hvarje ben »e kota» —, bildar det materiella substratet för ett spöke eller gengångare af den individ, i hvars skelett det under lifvet varit en beståndsdel. Det är i och för sig ej så märkvärdigt, att en sådan tro finnes, då allmogen ej gärna fattar eller har begrepp om sådana abstraktioner som ett rent immateriellt väsen, utan gärna vill ha något slags »materia» med. I spökhistorier, berättelser om mylingar och dylika sägner är det ju vanligt, att ett benrangel eller dylikt finnes doldt eller nedgräfdt på eller i närheten af spökplatsen, eller att spökerierna äro bundna vid något bestämdt föremål. Dock är det synnerligen intressant, att i den ofvan anförda sägnen ett enda speciellt ben skall ha vid sig bundit egenskapen att förmedla spökerier och äfven finnas med i spöket, så att det genom särskilda åtgärder kan påvisas. Det dröjde länge, innan jag fick en ledning i denna fråga. Af en händelse fick jag för flera år sedan, då jag för en helt annan orsak kom att söka i den äldre anatomiska litteraturen, reda på fabeln om det mystiska benet lus eller luz, och det slog mig genast, att här var roten till den i barnaåren af mig i hembygden hörda berättelsen om dö'kota eller bölkota.

Benet luz, som varit föremål för många utläggningar och fått en hel mängd olika namn, var ett oförgängligt ben, och ur det skulle på den yttersta dagen den öfriga kroppen uppstå. Det är särskildt i den talmudiska och rabinska litteraturen, som luz omtalas, men det finnes äfven diskuteradt i de salernitanska och andra medeltida anatomiska skrifter.

Den bästa framställningen om luz har jag funnit i den store wieneranatomen *Joseph Hyrtl's* bok: *Das arabische und hebräische in der Anatomie* (Wien 1879, § LXXIII, s. 165 o. f.), och jag skall efter denna och ett par andra källor söka lämna en redogörelse om detta märkvärdiga ben. Lus eller luz betyder mandel; enligt uppgift i *The jewish Encyclopædia* (New York 1904, Vol. VIII, s. 219) är luz det arameiska namnet på os coccygis eller svansbenet. På grund af

feltolkning af Psalm 34 vers 21 i septuaginta och vidare till latin, fick denna lydelsen: »custodit Dominus omnia ossa justorum, unum ex illis non confringetur» — »Herren skall bevara de rättfärdiges ben, ett enda af dem skall ej förstöras.» Det låg då nära till hands för de skriftlärdde att söka taga reda på detta »unum os».¹ Rabbi Uschaia i tredje seklet efter Kristus (i Glossa magna in Pentateuchum) kallade benet lus och bestämde platsen, där det skulle ligga, till »in fine octodecim vertebrarum» — i slutet af de 18 kotorna. Han liksom senare de salernitanska anatomerna räknade blott 18 kotor — 6 halskotor (i st. f. 7) och 12 ryggkotor; ländkotorna räknades ej med.

Luz var oförgängligt, och talmudisterna utsmyckade fabeln om detta ben med rik fantasi. Det var ett ben, »som hvarken af vatten eller eld eller något annat element kunde förstöras eller af något yttre våld kunde krossas eller sönderslås, och detta ben skall Gud vid den yttersta domen begjuta med himmelsk dagg, och då skola de öfriga lemmarna återsamlas omkring just detta ben och hopsmälta till en kropp, som inblåst med Guds ande skall lefvande återuppstå». — *Baal Aruch* förklarade: »att människans hela kropp multnar utom detta ben, och det är likt en mandel».

Benet luz kallades också os eller semen resurrectionis, uppståndelsebenet eller -fröet. Det förklarades vara af »himmelsk substans».

Rabbinerna läto ej bevis fattas, att detta ben verkligen existerade. *Talkut* (Cap. XII, Ecclesiast.) omtalar, »att kejsar Hadrianus frågade Rabbi Jehosua, filius Chaninæ, hvaraf Gud i tidens fullbordan skulle återuppbygga människan; denne svarade, 'af benet lus i rygggraden'. Då frågade Hadrianus, huru han kunde veta detta och bevisa det. Rabbi Jehosua ombesörjde då, att detta ben blef framvisadt för kejsarens åsyn, och då det lades i vatten, blef det ej uppmjukadt, i eld blef det ej svedt, i en kvarn blef det ej krossadt, då det lades på ett städ och blef slaget med hammare, brast städet i tu, men benet visade ingen skada!»

¹ I The jewish Encyclopædia framställes den förmodan, att legenden härstammar från Egyptens gamla Osiriskult. Osiris' ryggrad begrofs i Busiris heliga stad, och då sorgdaggarna voro till ända, firades hans återuppståndelse där. *Brugsch*, Religion und Mythologie 1888, p. 618, 634.

Arabernas spekulativa lärde upptogo äfven denna sägen, och mystiker och kabbalister (occulti et tenebriosi philosophi) trodde fast på dess tillvaro. *Cornelius Agrippa* (De occulta philosophia, Lib. I, Cap. XX) omtalar: os minimum, quod Hebræi Luz appellat, magnitudine ciceris mundati, nulli corruptioni obnoxium, nec igne quidem vincitur, sed semper conservatur illæsum, ex quo, velut planta ex semine, in resurrectione mortuorum corpus nostrum repullulascet.¹ Och med Rabbi Jehosuas demonstration i åtanke tillägger han: »Et hæ virtutes non declarantur ratione, sed experientia!»

Emellertid nöjde sig anatomien ej i längden med spekulatien och myter, om också dessa länge släpades med, och anatomerna ej genast ville förkasta de fantasien tilltalande legenderna, eller ej ville stöta sig med den mäktiga kyrkan, som gifvit många anatomiska orimligheter ett slags sanktion till dogmer. Så gick det med luz. Anatomerna kunde ej finna det märkliga benet, huru de än forskade. Det skulle ju ligga i ryggraden: där söktes det, och somliga antogo det vara en af halskotorna, den sista, sjunde, eller den andra, epistropheus, som är olika de andra, eller det skulle ligga mellan kotorna eller i korsbenet eller rent af vara stjärtbenet, coccyx. Då dessa ej höllo profvet, försökte man finna det i hufvudskålen, och där blef ett litet ej konstant förekommande trekantigt ben mellan nackbenet och hjässbenen föreslaget som luz, eller man nöjde sig att förklara, att luz var ett ben i hufvudskålens bas, utan närmare angifvande af hvilket. Då inga af dessa passade, föreslogs ett af de s. k. sesambenen på stortåns undersida till rang, heder och värdighet af luz. Detta lilla, hårda ben hade för öfrigt äfven fått det stolta, arabiskt klingande namnet albadaram, hvilket namn *Hyrtl* anser vara gjordt af mystiker och kabbalister, liksom abracadabra af Serenus Sommonicus eller abraxas af Andreas Libovius.

Som det först var judiska författare, som sysselsatte sig med luz, kallades det ossiculum judæorum eller af de gamla tyska anatomerna Judenknöchelchen. *E. Kraus* (Kritisch-etymologisches Lexikon, Göt-

¹ Det lilla ben, som hebréerna kalla Luz, stort som en kikärta och icke angräpligt af någon förstörelse, det härjas ej ens af elden, utan kvarstår alltid oskadadt, och ur det skall vid de dödas uppståndelse, liksom växten ur fröet, vår kropp återutvecklas.

tingen 1844, s. 578), omtalar med en viss förtrytelse: »Wie unsere materialistischen sogen. Philosophen nicht an Licht, Wärme u. s. w. glauben, ohne einen Licht- oder Wärmestoff, so wollten jene Israeliten auch nicht auf die Auferstehung glauben ohne einen palpablen Dreck, das sogen. Luz».

Hyrtl slutar sin skildring med följande ord: »Die Fabel ist vergessen, und die Worte sind verklungen». — Ja detta är nog i stort sedt sant, men i tysk folketro spelar det märkvärdiga benet enligt *M. Höfler* (Deutsches Krankheitsnamenbuch) en viss roll, och enligt flera uppgifter skall sägnen om det mystiska benet luz vara spridd hos judarna i alla länder. Den andra halskotan, epistropheus, har i den tyska sägnen många namn: König, Säu Ludi, Säumännchen, Säu Jungfer, Judenknochen, Judenknöchlein, Auferstehungsknöchelchen, Reibnagel, Luss. Det liknades vid en liten man i ett tråg eller jungfru i ett badkar, och det hade förmodligen af de som svartkonstnärer ansedda judarna användts i vidskepliga syften. Äfven tillskrefs det förtrollande, sömngifvande kraft. *Höfler* har dock ej någon uppgift om, att i Tyskland skulle finnas någon sägen liknande den, jag anført om dö'kota.

Att fabeln om dö'kota har sitt ursprung i sägnen om luz, torde vara otvifvelaktigt, åtminstone är likheten påfallande. Ett enda litet ben utgör kärnan och det materiella substratet för den återuppståndna kroppen; dock är det i fråga om luz endast på den yttersta dagen, men för dö'kota vid spökeri. Jag hörde aldrig något om, att dö'kota skulle vara oförstörbar, eller att den skulle vara semen resurrectionis på yttersta dagen. Dö'kota blef tvärtom i båda berättelserna klufven, så att nog bet stäl på den. Dessa olikheter torde till stor del kunna förklaras af de olika hemulsmännens olika bildningsgrad. De berättelser, jag anført om luz, stamma från personer af hög bildning, skriftlärde, väl bevandrade i den orientaliska filosofiens alla labyrinth, under det att mina sagesmän voro allmogemän, med allmogens vanliga motvilja mot allt för stora öfverdrifter äfven vid öfvertro. En snickare eller en smed har allt för mycket sinne för verkligheten för att tro på ett litet bens omotståndlighet mot allt slags förstörelse, hvilket en mystiker ej på ringaste vis tar anstöt af.

En mycket väsentlig öfverensstämmelse mellan de båda sägnerna är, att platsen för det märkvärdiga benet är i halsen. Detta var från början förhållandet äfven med luz. Först då anatomerna började forska efter det, utan att finna det, lokaliserades luz än här och än där, tills det alldeles förvisades till diktens värld.

Ingolf Lönnberg.

Ett par gamla stadganden mot sabotage.

Sabotage är i den sociala striden ett af de kampmedel, hvilka nu till dags väl så ofta af de mest ytterligt gående rekommenderas såsom lämpliga att, därest vissa förhållanden äro för handen, användas i yrken och näringar, i handel och samfärd, af arbetare emot arbetsgifvaren i den eventuella konflikten för att på ett ekonomiskt kännbart sätt prätta arbetsgifvaren till eftergifter genom att tillfoga honom ekonomiska förluster. Man skiljer, med en del mellanstadier för öfrigt, mellan »den lilla saboten», hvilken äfven kallas »obstruktion» och består i ett afsiktligt metodiskt vårdslösande af eller sölande med arbetet, och »den stora saboten», hvilken består i förgripelse mot eller grof förstörelse af produktionsverktyg, maskiner, arbetsmaterial och samfärd, och hvilken ju i det stora hela torde sammanfalla med begreppet »social terrorism».

Sabotage fick förr i tiden icke förekomma. I punkt 7 af Kongl. May:tz förnyade Ordning angående Hammarsmeder och Bruksfolk den 27 december 1703 stadgades, att om någon hammarsmed och dennes medarbetare beträddes därmed, att de antingen af arghet, för att erhålla »öfwerjern och öfwerkol» eller ock eljest af försummelse och oförstånd tillverkade af »swarsgodt» tackjern »så straffbart illa och owuligt handteradt Stångjern», att det antingen komme att vräkas eller ock att det ej kunde bortsäljas för godt järn, så skulle den, som af arghet och egennyttighet eller ovulighet sådant gjorde, jämte det att han skulle ersätta järnet och skadan, plikta första gången tio daler silfvermynt, andra gången dubbelt och tredje gången trettio daler silfvermynt samt förvisas från Bergslagen. Om